

С.Ф. БИКОНЯ, к.е.н., доцент,
Інститут економіки та прогнозування НАН України

СТРАТЕГІЯ ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ.

На початку третього тисячоліття перед Україною постало нове стратегічно важливе завдання – перейти від інерційного зростання низько технологічної, інституційно не облаштованої економіки на інноваційний шлях розвитку, в основі якого мають бути покладені знання. Зробивши це, буде можливим забезпечити і конкурентоспроможність національної економіки та необхідний рівень національної безпеки. Виходячи з цього завдання, в умовах становлення нової моделі соціально-економічного розвитку України, питання конкурентоспроможності і сталого розвитку української економіки почали займати провідне місце в теорії національного господарювання.

Світова практика, історичний досвід України наочно показує, що максимальна економічна ефективність, яка забезпечує стаке економічне зростання і підвищення добробуту нації, досягається за умов підтримки свободи приватної ініціативи лише там, де ринкова конкуренція забезпечує реалізацію приватних інтересів в інтересах всього суспільства. Звідси випливає, що одним з головних принципів розбудови економіки є формування конкурентного середовища через подолання еkleктичної системи ринкових інститутів і створення рівних умов для всіх суб'єктів господарювання.

У сучасній економічній літературі конкурентоспроможність національної економіки розглядається неоднозначно. Більшість західних економістів схиляються до думки, що конкурентоспроможність визначається можливістю розробляти та виготовляти товари і послуги або вищої якості, або ж за цінами, значно вищими порівняно з конкурентами.

У більш широкому розумінні національна конкурентоспроможність приймається як здатність країни забезпечувати збалансованість своїх експортно-імпорт-

них пропорцій та уникати тих обмежень, що зумовлюються зовнішньоекономічною діяльністю, самовідтворювати поліпшення своїх світогосподарських зв'язків. Так, Джефрі Сакс вважає, що конкурентоспроможність національної економіки визначається наявністю в Україні здорового ринку, чинників виробництва та інших характеристик, які формують потенціал для досягнення стабільного економічного зростання. Здорова економіка має бути підкріплена зростанням ділової активності, керована законом та стабільними цінами [1, с. 317].

Один із провідних дослідників проблем конкурентоспроможності у світі М.Портер наголошує, що вона є засобом підвищення добробуту суспільства. “Головна мета держави, – писав він, – забезпечити власним громадянам досить високий та зростаючий рівень життя. Спроможність держави зробити це залежить не від якогось аморфного терміну “конкурентоспроможність”, а від того, наскільки продуктивно використовуються національні ресурси – праця та капітал” [2, с. 112].

Конкурентоспроможність можна дослідити тоді, коли вона повноцінно проявляється в економіці і характеризується постійною наявністю конкуренції і конкурентних ринків.

У дослідженнях проблем конкуренції та конкурентних ринків найчастіше зустрічаються три підходи в світовій економічній думці. Перший – визначає конкуренцію як змагальність на ринку. Другий – розглядає конкуренцію як елемент ринкового механізму, який дає змогу врівноважити попит і пропозицію. Ці два підходи спираються на класичну економічну теорію. Третій – визначає конкуренцію як критерій, який характеризує тип галузевого ринку. Цей підхід ґрунтується на сучасній теорії морфології ринку.

© С.Ф. Биконя, 2006

Так, представники менеджменту та австрійської школи економіки вважають, що конкуренція – змагання між окремими громадянами та фірмами за можливості покращити своє становище [3, с. 150; 4, с.207].

Поведінкове тлумачення конкуренції належить до неокласичної політичної економії. Неокласики, включивши в економічний аналіз гіпотезу раціонального економічного агента, пов'язували конкуренцію з боротьбою за різні економічні блага, а також за гроші споживачів, на які їх можна придбати. З їхньої точки зору, фактор дефіциту мав виключно важливе значення для пояснення поведінки ринкових агентів. Однак економічні блага, як і ресурси, застосовані у їх виробництві, можна використати по-різному. Це створює проблему вибору, призначення кожного блага (ресурсу) для певних цілей, конкуруючих між собою. Отже, конкуренцію з позицій класиків і неокласиків можна розглядати як зовнішню силу (стимул), що примушує економічних агентів підвищувати продуктивність використання ресурсів, збільшувати випуск товарів і послуг, розміри нагромадження, прискорювати темпи науково-технічного та технологічного прогресу, організаційних та структурних змін в економіці. Головним підсумком реалізації конкурентної політики впродовж останніх років, на думку А. Кінаха, стало утвердження конкурентних відносин на більшості товарних ринків України [5, с. 149]. За оцінками Антимонопольного комітету України розподіл конкурентного середовища України у 2004 р. становив такі частки: конкуренція з країнами далекого зарубіжжя – 29%, конкуренція з країнами близького зарубіжжя – 31%, конкуренція між українськими підприємствами – 40%.

Вивченню проблем національної конкурентоспроможності, економічного зростання присвячено чимало робіт провідних науковців, а також інституту економіки та прогнозування НАН України [див. 6–13]. До основних проблем, які розглядалися в їх працях, слід віднести: конкурентну політику і конкурентне середовище країни, наявність і аналіз внутрішніх конкуре-

нтних ринків, взаємозв'язок і взаємозумовленість конкурентної і промислової політики, конкурентні переваги і стратегії розвитку країн у глобальному середовищі, економічну безпеку і конкурентоспроможність України у зв'язку зі вступом її у ВТО та світові інтеграційні структури тощо. Перелік питань конкурентоспроможності, які досліджувалися науковцями, постійно розширюється, і в межах однієї статті не можливо їх представити, а тим більш дати їм аналіз. На наш погляд, ще недостатньо вивчені особливості формування конкурентоспроможності національної економіки як в Україні, так і в країнах, де відбувається аналогічний трансформаційний перехід від планово-адміністративної до ринкової системи відносин.

Сьогоднішній стан суспільних перетворень і темпи економічних змін дають привід стверджувати, що самі по собі ринкові сили, в авангарді яких знаходиться бізнес-еліта, не приведуть до формування економіки зростання, здатної забезпечити підйом України, і посідання нею гідного місця серед країн світу. В умовах, що склалися, все частіше стали з'являтися думки у науковців і політиків про стратегічне завдання національного масштабу – досягнення вершин світової конкурентоспроможності.

Мета статті – зробити узагальнення теоретичних засад та сучасних поглядів на інститут конкуренції як рушійну силу економічного розвитку, технологічного прориву в майбутнє, відображення реального стану конкурентоспроможності України, сукупності внутрішніх та зовнішніх чинників, які формують передумови виведення економіки на вищий щабель соціально-економічної зрілості, поступового формування суспільства нової якості.

На нашу думку, інститут конкурентоспроможності країни є не чим іншим, як сукупністю притаманних конкретній національній економіці факторів, здатних забезпечити пропозицію товарів і послуг, виготовлених за умов застосування новітніх технологій, вільного і справедливого ринку та зростаючих доходів населення, що є прийнятним для міжнародної торгівлі за

співвідношенням ціна – якість. Дія цієї сукупності чинників повинна мати своїм наслідком позитивну динаміку випуску продукції, зайнятості та факторних доходів, а також зміцнення позицій національної економіки на світовому ринку [12, с. 13-14].

Це передусім означає проведення ефективної конкурентної політики, яка повинна працювати “на два фронти”: на зовнішній ринок – шляхом сприяння вітчизняним підприємцям у їх високотехнологічному експорті, і на ринок внутрішній – через підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції по відношенню до імпоротної.

В останньому випадку завдання ускладнюється, зокрема, через надходження в Україну так званого “сірого” імпорту, пов’язаного із заниженням реальної митної вартості товарів, які перетинають кордон України (за деякими оцінками – на 15 – 30% в цілому), що призводить до наповнення ринків дешевими товарами низької якості походженням з інших країн і вкрай негативно впливає на національних виробників, поставлених тим самим у нерівні з конкурентами умови

На сьогодні сприятливим для України є: високий освітній рівень працездатного населення; розвинена мережа академічних та наукових установ, що в ряді галузей мають наукові заділи світового рівня (це надає можливість національному бізнесу розширювати свою участь у становленні та розвитку високотехнологічних наукоємних галузей виробництва); наявність великих і водночас близько розташованих один від одного запасів різноманітних природних ресурсів.

Цілеспрямоване використання цих переваг вимагає від держави врахування фактору поляризації багатства. Держава має дбати не лише про динамічний розвиток малого і середнього бізнесу, але й сприяти передусім формуванню великих компаній та промислово-фінансових груп, які створюватимуть конкурентоспроможні товари і послуги, забезпечуватимуть раціональне співвідношення спеціалізації та універсалізації вітчизняного виробництва,

необхідні для успішної конкуренції на світовому ринку.

Враховуючи, що в Україні провідною галуззю реального сектора є промисловість, можна вважати Концепцію державної промислової політики, затверджену 12 лютого 2003 р. Указом Президента України № 102/2003, основним документом, регулюючим проблеми підвищення інституту конкурентоспроможності вітчизняного виробництва через впровадження інноваційної моделі його розвитку. Сформульована у цьому документі Стратегія реалізації державної промислової політики, зокрема, передбачає інституціональне забезпечення конкурентоспроможності промисловості через реалізацію її інноваційного розвитку, формування нових технологічних укладів, підтримку розвитку наукоємних виробництв, особливо на початкових етапах. В ній наголошується, що різноманітність промислового виробництва зумовлює необхідність застосування таких стратегій у галузі промисловості:

– стратегія використання природних ресурсів. Наявні в Україні родовища корисних копалин та джерела сировини дають змогу реалізувати цю стратегію у вугільній, металургійній, гірничорудній промисловості, промисловості будматеріалів;

– стратегія “переслідування” (“копіювання”). Полягає в освоєнні випуску конкурентоспроможної продукції, що вже виробляється в розвинутих країнах. Ця стратегія має застосовуватися для виробництва побутової техніки, двигуно-, автомобілебудування, хімічної промисловості тощо;

– стратегія “лідерних технологій”. Передбачає використання власних науково-технічних досягнень для створення нових видів продукції і технологій, формування попиту на них і виходу на нові ринки. Таку стратегію потрібно застосовувати в оборонній, аерокосмічній, суднобудівній промисловості, хімічному, важкому та енергетичному машинобудуванні, індустрії інформаційних технологій, інших наукоємних виробництвах;

– “проривна” стратегія. Полягає у створенні принципово нових видів проду-

кції, що випереджають сучасні зразки на одне–два покоління. Стратегія базується на концепції “обганяти не доганяючи”, має селективний характер і здійснюватиметься в науково-технічних установах та на інноваційних підприємствах.

Спільним для кожної з цих стратегій є досягнення нового технологічного рівня.

Крім наведеного для успішної конкуренції потрібні: певний попит на продукцію, зокрема вимогливі споживачі, конкурентоспроможні постачальники і суміжники, сумлінне ведення конкуренції, відповідна стратегія підприємств щодо їх розвитку і підвищення конкурентоспроможності. На жаль, інституціональна слабкість конкуренції на внутрішньому ринку, його незначна місткість і невибагливість українських споживачів не дають можливості створити належні умови для зростання конкурентоспроможності вітчизняної продукції.

Виходячи з цього, ключовим поточним завданням є вивірена у часі та в галузевих пріоритетах “точкова” підтримка технологічних і орієнтованих на експорт виробництв. Зарубіжний досвід свідчить, що і в складних економічних умовах сильна держава може здійснювати в певних обсягах орієнтуючу промислову та інноваційну політику. На нашу думку, основою розробки й реалізації такої політики має стати розв’язання наступних завдань: об’єктивна оцінка ступеня конкурентоспроможності національної економіки з визначенням умов і факторів, які можуть сприяти ефективній конкуренції, збільшенню експортного потенціалу держави; наукове обґрунтування пріоритетних галузей, виробництв та видів продукції, що мають або можуть отримати в коротко- і середньостроковій перспективі конкурентні переваги на світовому ринку; визначення шляхів і заходів державного сприяння підвищенню конкурентоспроможності вітчизняного виробництва, зокрема за рахунок цільової підтримки пріоритетних галузей і виробництв; поєднання зусиль держави із зусиллями регіонів у здійсненні структурної перебудови, проведенні інновацій-

ної політики, спрямованої на соціально-економічний розвиток регіонів та підвищення конкурентоспроможності місцевих підприємств; науково-практичне та інституційне забезпечення заходів щодо підвищення конкурентоспроможності вітчизняного виробництва, виходячи з національних умов та особливостей світового ринку.

Крім того, слід розділяти можливість підвищення інституту конкурентоспроможності реального сектора економіки в цілому і можливості отримання конкурентних переваг в окремих галузях та виробництвах. У першому випадку йдеться про стратегічну лінію державної економічної політики взагалі, у другому – про визначення пріоритетних галузей, виробників і видів продукції, які вже мають або можуть отримати найближчим часом певні конкурентні переваги через наявність необхідних сприятливих умов, тобто про те, що є предметом промислової та інноваційної політики. Відповідно до цього мають розподілятися ресурсні можливості держави та окремих її галузей. Такий дворівневий підхід до заходів з підвищення конкурентоспроможності та їх фінансування здатний забезпечити максимально ефективно використання існуючих ресурсів.

Зміцнення конкурентних позицій в опорних галузях переробної промисловості може бути досягнуто лише за умов істотного збільшення інвестиційних можливостей і нагромадження інноваційного потенціалу. Інвестиції взагалі мають домінантне значення для галузей з підвищеною капіталоемністю, де економічні показники їх діяльності, власне ефективність, істотно залежать від масштабів виробництва. Враховуючи, що в Україні переважна більшість галузей відповідає саме цим критеріям, проблема пошуку інвестиційних ресурсів набуває надзвичайного значення. Виходячи з цього, при розробці промислової та інноваційної політики і, зокрема, конкурентної стратегії у тій чи іншій галузі українська держава повинна розв’язувати проблему інвестиційного забезпечення заходів щодо модернізації виробничого апарату та підвищення конкурентоспроможності виробництва. Незважаючи на те, за рахунок

яких джерел відбудеться інвестування, воно має здійснюватися за умови переважного спрямування коштів у виробництво для забезпечення його конкурентних переваг, а не на їх "проїдання".

Необхідно підкреслити, що держава тільки сприяє створенню відповідних умов для виникнення і поліпшення інституціональних чинників конкурентних переваг, а безпосередньо створюються ці переваги товаровиробниками. Тому державні зусилля щодо створення набутих або спеціалізованих інституціональних чинників конкурентних переваг можуть бути зведені нанівець, якщо не прив'язати їх до конкретних галузей і підприємств, – через повільність державних структур та їх нездатність своєчасно усвідомити нові напрями діяльності або потреби конкретних галузей.

Крім вказаних вище тенденцій, слід зазначити, що в епоху глобалізації виникають також нові інституціональні чинники, що впливають на ступінь конкуренції або концентрації на ринках. Це, передусім, позитивні зовнішні мережні ефекти, фрагментація виробництва між різними країнами і вплив міжнародної конкуренції на ринкову владу національних монополій.

У зв'язку з цим необхідними стають міжнародні інститути контролю за злиттями і поглинаннями, оскільки відносини між фірмами зачіпають тепер інтереси кількох країн, і дії фірм, що ведуть до підвищення концентрації на світових ринках, виявляються поза юрисдикцією будь-якої окремої країни. Тому в епоху глобалізації мета антимонопольної політики окремої країни полягає в тому, щоб визначати допустимість тієї чи іншої практики економічних агентів з точки зору її впливу на конкуренцію у світових масштабах.

В умовах змін економічної ситуації в Україні на рубежі століть, коли конкурентні відносини одержали широке розповсюдження, національна конкурентоспроможність перетворилася на національну ідею. Одним з головних завдань держави стали захист та розвиток конкурентного середовища, підвищення дієвості конкурентної політики.

Зміни економічної ситуації в Украї-

ні на рубежі століть, коли конкурентні відносини одержали широке розповсюдження і були вичерпані можливості реструктуризації надвеликих підприємств, обумовили те, що головним завданням держави стає захист та розвиток конкурентного середовища.

1. В основі стратегії національної конкурентоспроможності знаходяться проблеми економічного зростання, концепція випереджаючого розвитку. Незавершеність індустріальної стадії розвитку в Україні у поєднанні з цілями технологічного прориву формує своєрідні особливості конкурентної політики, модернізацію провідних галузей – металургії, машинобудування, харчової та легкої промисловості, розв'язання інших галузевих та територіальних проблем реалізації конкурентних переваг, розбудови конкурентного середовища ринка товарів і послуг. Індикатором результативності конкуренції є обсяги створеної доданої вартості, прибутковості різних сфер економічної діяльності.

2. Стратегічні засади конкурентоспроможності національної економіки передбачають різні варіанти стратегії використання природних ресурсів, "переслідування" (копіювання), лідерних технологій, проривної стратегії. Через об'єктивні причини Україна має зосередитись на галузевих пріоритетах та точковій підтримці високотехнологічних і орієнтованих на експорт виробництв.

Національна конкурентоспроможність розглядається як важливий суспільний інститут і здатність країни в умовах вільного ринку та справедливого розподілу суспільного продукту виробляти товари і послуги, що відповідають установленим міжнародним стандартам, і на цій основі підвищувати рівень реальних доходів населення та підтримувати його у довгостроковій перспективі. Акцент при цьому робиться на спроможності постійно розвивати та виробляти інновації. Йдеться про опанування економікою знань, впровадження інноваційної моделі розвитку національного господарства, системи генерації та передачі знань і інформації, розвиток освіти, охорони здоров'я, навколишнього

середовища – всіх ресурсів, спрямованих на піднесення людського фактора як провідної умови конкурентоспроможності країни.

Конкуренція як інститут суспільства виступає рушійною силою в тому випадку, коли її індикатори, передусім прибуток та його норма, верифіковані на об'єктивно обумовленому рівні, підтвердженому світовою практикою. Ця проблема не тільки не розв'язана, а навіть не поставлена в численних книгах та статтях. Тому жива матерія, вирішальне уособлення конкурентної політики та зусиль суб'єктів господарювання випадають з наукового аналізу, зводячись переважно до мікроекономічних викладок, які не мають числових характеристик.

Водночас виключне значення мають економічні та соціально-політичні засади конкурентності, а саме – модернізація економіки, системи національної безпеки, військової справи, державного устрою, що забезпечують технологічний, духовний та соціальний прогрес суспільства.

Література

1. Сакс Дж., Уорнер Э. Экономическая конвергенция и экономическая политика // Вопросы экономики. – 1995. – №5. – С. 13–38.
2. Портер М. Конкуренция: Пер с англ. – М.: “Вильямс”, 2000. – 896 с.
3. Самуэльсон П.А., Нордхаус В.Д. Экономика. – М.: Дело, 1997. – 587 с.
4. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика. – М.: “Дело ЛТД”, 1995. – 864 с.

5. Кінах А.К. Український прорив. – Київ: ВІРА ІНСАЙТ, 2004. – 320 с.

6. Гальчинський А., Геєць В., Семиноженко В. Україна: Наука та інноваційний розвиток. – К.: Техніка, 1997. – 97 с.

7. Жаліло Я.А. Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика. – К.: НІСД, 2003. – 368 с.

8. Борисенко З. Основи конкурентної політики. – К.: Вид-во НАДУ, 2004. – 697 с.

9. Костусев О. Конкурентна політика в Україні. – К.: КНЕУ, 2004. – 310 с.

10. Базилевич В. Формування конкурентного середовища у транзитивній економіці: проблеми, тенденції, протиріччя // Конкуренція. Вісник АМК. – 2003. – №2. – С. 24–28.

11. Кваснюк Б. Рента і рентні відносини в Україні // Економічна теорія. – 2004. – №1. – С. 9–23.

12. Шнипко О.С. Національна конкурентоспроможність: сутність, проблеми, механізми реалізації. – К.: Наукова думка, 2003. – 334 с.

13. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку./ За ред. акад. НАНУ В.М. Геєця. – К.: Ін-т екон. прогнозув.; Фенікс, 2003. – 1008 с.

14. Шумпетер Й. Теорія економічного розвитку. – М.: Прогресс, 1982. – 455 с.

15. Чемберлін Е.Х. Теорія монополистическої конкуренції. – М.: Економіка, 1996. – 415 с.

16. Эггертсон Т. Экономическое поведение и институты. – М.: Дело, 2001. – 408 с.

17. Шніцер М. Порівняння економічних систем. – К.: Основи, 1997. – 517 с.

Статья поступила в редакцию 28.12.2005

І.А. ШОВКУН, к.е.н., ст.н.с.,

Інститут економіки та прогнозування НАН України

ІННОВАЦІЙНИЙ ТИП ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ В ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІЙ ТЕОРІЇ

Стратегічною перспективою відродження національної економіки України є здійснення індустріальної модернізації, яка має поєднати запровадження сучасних наукоємних технологій, забезпечити подальше відчутне зростання продуктивності праці та стати основою нарощування потенціалу економічного поступу. Збереження

позитивних тенденцій в економіці потребує докорінної зміни якісних параметрів зростання, тобто не лише ідейного, а реального запровадження інноваційної моделі економіки. Адже незважаючи на тривалу постановку цього завдання в Україні, зрос-

© І.А. Шовкун 2006